

UNELE ASPECTE ALE CREȘTERII EFICIENȚEI POLITICILOR FAMILIALE

**Olga GAGAUZ, doctor în sociologie,
Mariana BUCIUCEANU-VRABIE, doctor în sociologie,
Marina TATAR, magistru în sociologie,
Institutul Național de Cercetări Economice al AȘM**

Summary

The article presents the synthesis of national survey of experts „Socio-demographic evolution of family and the necessary policies”. The research was based on qualitative method, depth individual interview of national and local experts, and completed by the analysis of official statistics and others studies in the field. The aim of the survey was to assess the experts’ knowledge and perception in the field of family policy and socio-demographic problems and their awareness of the need for correlation between the demographic changes and the policies for the sustainable development of society.

 În Programul Național strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025) promovarea politicilor familiale și a celor de încurajare a natalității sunt menționate ca primordiale. Totodată, nivelul actual de abordare a politicilor demografice familiale, precum și situația socioeconomică precară a familiilor din Republica Moldova condiționează faptul că acestea se reduc la măsurile ce țin de protecția socială a familiilor social-vulnerabile, care au un efect nesemnificativ asupra procesului de reproducere a populației.

Pentru a preciza situația în acest domeniu la nivelul structurilor care nemijlocit se ocupă cu implementarea măsurilor ce direct sau tangențial se raportează la politicile familiale, a fost realizat studiul experților naționali și locali „Evoluția sociodemografică a familiei și politici necesare”. Cercetarea este una calitativă, realizată prin metoda interviului individual aprofundat adresat experților, completată prin analiza statisticii oficiale și a studiilor în domeniu. Studiul de teren a avut un caracter național, fiind intervievați 60 de reprezentanți ai ministerelor, administrației publice locale, direcțiilor de asistență socială și ONG-urilor din toată republica¹. Scopul studiului a fost de a evalua nivelul de cunoștințe și percepere în domeniul politicilor familiale și problemelor sociodemografice, precum și conștientizarea necesității de raportare la schimbările demografice în implementarea politicilor viabile pentru dezvoltarea durabilă a societății.

În ultimii ani, au fost realizate numeroase studii autohtone [1; 2; 3; 4; 5; 6], care vin să explice multitudinea de aspecte legate de familie și schimbările socio-demografice ce au loc, caracter esențial și primordial având cele realizate în cadrul Centrului de Cercetări Demografice al AȘM. Analiza retrospectivă și prospectivă

¹ Studiul a fost realizat de către Sectorul Demografie al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM în perioada februarie – martie 2013 și este reprezentativ la nivel național, cuprinzând localități din nordul, centrul și sudul republicii (Chișinău, Călărași, Strășeni, Hâncești, Briceni, Edineț, Leova, Căușeni, Ștefan Vodă, Cantemir, Vulcănești).

cuprinzătoare a situației demografice din Republica Moldova sintetizată în lucrările din domeniu [3; 4; 5; 6] indică o serie de schimbări cu impact asupra familiei și structurii sale: ca urmare a ratelor reduse ale fertilității, precum și a migrației în masă a forței de muncă, numărul populației va fi în continuă descreștere; crește numărul divorțurilor, atestându-se și majorarea numărului de nașteri în afara căsătoriei ș.a. Astfel, se impune stringenta necesitate de a dirija procesele demografice și de a ajusta politicile orientate către familie și a susținerii familiilor cu copii.

Majoritatea țărilor lumii traversează un proces de scădere a mortalității și natalității, aducând cu sine și schimbarea structurii pe vârste a populației. Factorul-cheie al acestor schimbări sau așa-numita „tranziție demografică” are drept rezultat creșterea speranței de viață la naștere și diminuarea numărului de copii. Reducerea dimensiunii familiei, pe de o parte, conduce la implicarea economică a femeii, iar pe de altă parte, odată cu aceasta se observă și schimbarea valorilor și comportamentelor familiale.

Reducerea natalității, una din problemele demografice stringente după anii 1990, se explică prin impactul negativ al factorilor socioeconomiici specifici perioadei de tranziție la economia de piață: scăderea dramatică a nivelului de trai al populației, șomajul, destrămarea sistemului de protecție socială, colapsul sistemului de sănătate, anomia socială, incertitudinea în ziua de mâine, stresul și așteptările, care, fără îndoială, nu pot fi negate. Potrivit statisticii oficiale [7], în intervalul anilor 1990-2012, numărul nașterilor s-a micșorat de două ori (de la 77085 nașteri la 39435), cea mai mică valoare fiind înregistrată în anul 2002 (35705 nașteri), urmând ulterior o tentă de majorare. Începând cu anul 1999 și până în 2010, sporul natural indică valoare negativă, iar pentru ultimii trei ani acesta este echivalent cu zero.

Rezultatele studiului cu experții a permis delimitarea unor aspecte importante precum nivelul de percepere de către funcționarii publici a consecințelor rezultate în urma transformărilor sociodemografice, prezența sau absența unei sensibilizări la nivel local și gradul de raportare a acțiunilor întreprinse la nivelul politicilor familiale cu efectul transformărilor demografice ș.a. Trebuie să menționăm că lipsa unor cunoștințe fundamentale în domeniul demografic a marcat răspunsul experților, iar discuțiile privind temele abordate a evidențiat absența unui mecanism eficient la nivel local de corelare și raportare a acțiunilor întreprinse la problemele demografice stringente.

Potrivit rezultatelor studiului, marea majoritate a experților argumentează scăderea natalității, *nivelul scăzut al veniturilor și al migrației de muncă a populației de vârstă fertilă*. Drept factori secundari ce au condiționat scăderea natalității în Moldova au fost enunțate: *diminuarea importanței valorilor familiale, înrădăcinarea valorilor individualiste, lipsa serviciilor accesibile și calitative de creștere și educare a copilului, orientarea tinerilor spre o carieră profesională* ș.a. Deși mai mult de jumătate dintre experții intervievați consideră că familia trebuie să-și planifice nașterea copiilor și să aibă atâția copii pe câți i-ar putea susține și asigura cu

cele necesare, o mare parte din ei au enunțat că odată cu nașterea copiilor crește și riscul familiei de a cădea în sărăcie și/sau de a deveni șomer, argumentând prin faptul că politica existentă la nivel de familie nu se răsfrânge asupra tuturor componentelor acesteia (îndeosebi materiale și financiare), iar statul se află în imposibilitatea de a oferi locuințe tinerelor familii.

Astăzi, familia este caracterizată și prin funcționalitatea sa reproductivă scăzută, or experții rezumând că *alcoholismul, utilizarea stupefiantelor, tabagismul, climatul familial perturbat de situația economică din țară*, dar și *poluarea atmosferei* compromite perspectiva funcției sale de reproducere a populației. De asemenea, se evidențiază că politica demografică promovată de stat nu include *un sistem de monitorizare a rezultatelor din domeniul sănătății de reproducere și planificării familiale*, iar *deprinderile și abilitățile pentru viața de familie* sunt foarte slab dezvoltate la tineri, ceea ce are consecințe negative nu doar asupra familiei și a individului propriu – zis, dar și asupra societății în ansamblu.

Menționăm că, potrivit datelor statistice, diminuarea fertilității este specifică la toate grupele de vârstă, atestându-se majorarea vârstei mamei la prima naștere, amânarea deciziei privind nașterea celui de-al doilea copil, înregistrarea unui număr mare de avorturi în special, la grupa de vârstă de până la 20 de ani. În ultimii ani se înregistrează o adevărată explozie a nașterilor în afara căsătoriei, inclusiv în rândul fetelor de vârstă prematură (până la 18 ani). Ponderea nașterilor extraconjugale la categoria de vârstă de sub 20 de ani s-a majorat cu 19% din anul 2000 până în 2012, constituind 52,1% din numărul total de nașteri din categoria respectivă de vârstă [8; 9].

Lipsa educației în domeniul planificării familiale, concepțiile învechite, precum și accesul limitat la contraceptive, în special în mediul rural, constituie motivul pentru care încă se mai înregistrează un număr mare de sarcini nedorite, în rezultat soldate cu întreruperi de sarcină. Totodată, experții au remarcat repetat cultura contraceptivă scăzută în rândul tinerilor: *lipsa cunoștințelor și informarea scăzută referitor la sănătatea reproducerii, planificarea familiei, contracepției și prevenirea infecțiilor cu transmisie sexuală; nivelul redus de utilizare a contraceptivelor orale combinate, îndeosebi în mediul rural; utilizarea neargumentată și nejustificată a dispozitivelor intrauterine și, ca urmare, riscul înalt de răspândire a infecțiilor aparatului urogenital*. Motivele care conduc la nașterea copilului în afara căsătoriei prezintă un rezultat al acțiunii unui set complex de factori, printre care transformările socioeconomice, modificarea normelor morale, iar migrația de muncă a părinților și diminuarea controlului social asupra comportamentului tinerilor devenind, în opinia experților naționali, complicele de bază în răspândirea unui comportament sexual prematur. Responsabilitatea pentru amploarea acestui fenomen este atribuită de către intervievați, în primul rând, familiei, având menirea de a *pune bazele educației și a înrădăcina în conștiința copilului principiile morale*, apoi școlii și altor instituții sociale *valorificând acele principii prin informare și exemple practice*. Atenționând asupra responsabilității

instituțiilor de învățământ în amploarea nașterilor la vârsta prematură, experții au menționat despre lacunele acestuia: *lipsa unui curriculum definit care ar avea ca scop educarea pentru viața de familie și educarea viitorilor părinți, lipsa unei strategii comune între Ministerul Educației și Ministerul Sănătății în ce privește educația adolescenților și tinerilor privind sănătatea reproductivă*. Un factor evident, accentuat și de către experții naționali și locali, este influența negativă a mass-mediei asupra comportamentului tinerilor, în special – *excesul de informații vulgare, timpul nepotrivit de difuzare, mesajul acestora, lipsa unor restricții și a unui control riguros al audiovizualului*.

Raportându-ne la schimbările din structura familiei și integritatea sa, studiile în domeniul demografic demonstrează că parentalitatea și căsătoria se distanțează tot mai mult de familie, formând instituții sociale separate [1], fenomen alimentat de diversificarea formelor de viață familială, posibilitatea de a-și planifica individual, atât în cazul bărbaților, cât și a femeilor, momentul întemeierii familiei, forma acesteia, numărul dorit de copii, precum și faptul că multe persoane devin părinți nefiind în relații conjugale. Specialiștii susțin că amploarea fenomenului căsătoriilor neînregistrate a contribuit la creșterea numărului și ponderii copiilor născuți în afara căsătoriei. Potrivit datelor statistice [7], se atestă că în ultimii 30 de ani ponderea copiilor născuți de femeile necăsătorite a crescut de 3 ori, iar valoarea maximă a acestui indicator a fost atinsă în 2004, înregistrând un sfert (24,5%) din numărul total de nașteri. Lipsa unui mecanism de evidență a uniunilor consensuale premaritale în țara noastră, statistică prezentă în alte țări prin înregistrarea acestora în cadrul recensămintelor, nu permite evaluarea cantitativă oficială a fenomenului.

Abordând schimbările comportamentului conjugal, experții susțin că persoanele optează în favoarea traiului în comun neînregistrat oficial din *comoditate și/sau nedorința de a-și asuma angajamente, dar și din dorința de a proba sentimentele între parteneri*. O problemă neclară ce s-a constatat că, fie căsătoria oficială își pierde din însemnătate, fie că uniunea premaritală reprezintă o etapă premergătoare căsătoriei și întemeierea unei familii.

O componentă importantă a orientărilor atitudinal-valorice cu privire la familie, căsătorie și copii prezintă atitudinile și rolurile de gen, determinate ca o dimensiune cu impact important asupra evoluției sociodemografice a familiei. În Republica Moldova, deși comportamentul demografic și cel conjugal se aseamănă tot mai mult cu cel din Occident, relațiile interfamiliale și dintre parteneri rămân marcate de stereotipurile tradiționale patriarhale. Reflectând asupra relațiilor de gen caracteristice familiilor din Moldova, experții intervievați le califică ca o *balansare între tradiționalism și modernism*, susținând prezența modelului patriarhal autoritar, dominarea bărbaților și *iluzia emancipării femeii, iar rolurile de gen rămânând a fi delimitate ca secole în urmă*. O echilibrare a relațiilor și a *repartizării rolurilor familiale parțial egal* între parteneri este atribuită totuși familiilor tinere. Generalizând la nivelul comunității, se indică că *necesitățile specifice*

de gen rămân încă a fi nesatisfăcute și inechitabile, dat fiind faptul că majoritatea covârșitoare a guvernării o constituie persoanele de sex masculin.

Cu o notă critică asupra particularităților relațiilor de gen prezente în familie, deși se menționează intenția unor măsuri întreprinse în scop de ameliorare, reprezentanții autorităților locale și ai direcțiilor de asistență socială indică faptul că lucrurile au rămas practic neschimbate în familia rurală. Copiii și tinerii de la sate sunt privați, în mare parte, de socializare și educație de gen adecvată atât în școli, cât și în familie. Conservând tradiția „inegalității de gen”, o bună parte din activitățile familiale și școlare sunt segregate pe sexe, iar profesorii, cât și părinții, devin complici în discriminare, *divizând pe sexe activitățile de orientare profesională.*

Un fenomen răspândit, în special în familiile rurale, rămâne și *violența domestică față de femeie*, fapt atenționat atât de reprezentanții locali ai autorităților publice și direcțiilor de asistență socială, cât și de experții naționali. Toleranța comunității față de astfel de cazuri, în opinia lor, alimentează și mai mult inegalitatea de gen, dar și amploarea acestui fenomen. Marcată astăzi și de migrația de muncă, familia trece perioade dificile de adaptare ca urmare a perturbării integrității relațiilor conjugale, dar și a divizării inegale a responsabilităților în gospodărie cu încărcătură majoră pentru partenerul rămas în țară (de cele mai dese ori femeile).

Menționăm că, potrivit recomandărilor europene, promovarea principiului egalității de gen constituie o componentă importantă pentru politicile familiale, studiile transnaționale demonstrând corelația pozitivă dintre asigurarea șanselor egale pentru bărbați și femei și fertilitate [10].

Lipsa posibilităților de conciliere a rolurilor profesionale, familiale și parentale, sarcina dublă a femeilor și efortul superior în comparație cu bărbații în creșterea și educarea copiilor este o altă problemă stringentă condiționată de percepțiile și stereotipurile tradiționale. În această ordine de idei, o problemă identificată de experți este *marginalizarea femeilor cu copii, în special cu copii mici, oportunitățile reduse ale acestora de angajare în câmpul muncii, discriminarea de gen la salarizare și promovare profesională*, fapt argumentat în mare parte de necesitatea întreruperii activității productive odată cu apariția copilului. O argumentare în acest sens este evidentă și prin datele oficiale [7], care înregistrează o rată de ocupare substanțial mai redusă a femeilor în rândul persoanelor cu cel puțin un copil de vârstă preșcolară (36,4% în 2012) spre deosebire de bărbați (53,4%), ponderea înaltă a femeilor de vârstă tânără (25-34 ani) în rândul persoanelor inactive pe piața muncii (52% în 2011), această vârstă revenind perioadei de creștere și educare a copiilor, precum și diferența de salarizare de peste 24% în raport cu bărbații. În pofida legislației antidiscriminatorii active în țara noastră, studiile naționale [2; 11] confirmă prezența atitudinii rezervate a angajatorului față de femeile însărcinate sau cu copii mici, discriminarea neformală a acestora, oportunitățile reduse de angajare și lipsa condițiilor optime de îmbinare a rolului parental și profesional.

Ajustarea politicilor ocupaționale la necesitățile de conciliere cu rolurile familiale rămân a fi încă la un stadiu incipient în țara noastră, iar serviciile de creștere și educare extrafamilială a copiilor, în special de vârstă mică, practic lipsesc, ori cele care există nu sunt reprezentative pentru toate localitățile, fiind concentrate doar în municipii, și nici accesibile financiar pentru majoritatea familiilor [2, p.91-106]. Astfel, în special femeile sunt nevoite să-și întrerupă total activitatea profesională sau să lucreze parțial. Potrivit rezultatelor studiului, experții constată că *îmbinarea activității profesionale cu îndeplinirea rolurilor familiale este aproape imposibilă pentru familiile cu copii în Republica Moldova*, aceasta condiționând micșorarea posibilităților de avansare în carieră a femeilor în comparație cu bărbații, dar și sporirea vulnerabilității materiale a acestora. Deliberând asupra acțiunilor necesare în echilibrarea de gen a oportunităților profesionale, dar și echitabilitatea acestora, funcționarii și reprezentanții organelor de resort au concis asupra imperativității *creării locurilor de muncă și acordării sprijinului familiilor tinere în procurarea locuinței*, dar și *salarizarea decentă și majorarea suportului financiar din partea statului pentru familiile cu copii*. Studiile autohtone confirmă că existența unor servicii de educație și îngrijire de înaltă calitate a copiilor mici ar permite părinților să împace cu mai mult succes responsabilitățile familiale, având o influență asupra comportamentului reproductiv al populației, cu cele profesionale, ameliorând, astfel, capacitatea lor de inserție în câmpul muncii.

Astăzi, vorbind despre transformările ce marchează familia, devine actuală și problema stabilității și durabilității căsătoriei. Statistic, acum treizeci de ani, la 100 de căsătorii reveneau 24 de divorțuri, în prezent însă numărul divorțurilor aproape că s-a dublat, în anul 2012 în Moldova înregistrându-se aproximativ 44 de divorțuri la 100 de căsătorii [7].

Datele empirice demonstrează că printre factorii ce condiționează mai mult sau mai puțin instabilitatea căsătoriei, celor de ordin economic li se atribuie un rol tot mai important în ultimele decenii. Astfel, o bună parte din experții intervievați au menționat impactul negativ al sărăciei, veniturile mici, șomajul și imposibilitatea de a asigura familia cu toate necesare. Totodată se face trimitere la *degradarea normelor morale, diminuarea valorilor familiale, înrădăcinarea unor valori egoiste orientate pe bunăstarea materială proprie*, precum și la amploarea violenței domestice, a conduitelor deviante (alcoolismul, narcomania). Fiecare al doilea expert interviuat, în special reprezentanții administrației publice locale și ai direcțiilor de asistență socială, au accentuat că abuzul de alcool constituie o problemă serioasă pentru multe familii, afectând stabilitatea, potențialul educativ și economic al acestora.

Un aport aparte la sporirea divortialității îl are și migrația de muncă în masă. Amploarea sa în ultimele decenii a marcat multe familii prin repercusiunile negative asupra integrității acestora. Plecarea unor membri ai familiei către piețele de muncă externe și existența din remitențe a devenit un mod normal de viață pentru multe familii. Studiile demografice constată că o consecință dureroasă a

migrației sunt pierderile de populație economic activă, diminuarea genofondului demografic, dezintegrarea definitivă a multor familii prin divorț formal sau neformal, atunci când unul din soți a emigrat pe termen lung. La fel și rezultatele empirice [12] evidențiază aprecierile negative, prezente în conștiința de masă a populației, vizavi de fenomenul migrației, calificat ca un factor distructiv pentru relațiile conjugale, capabil să conducă la divorț. Potrivit statisticii oficiale, în fiecare a cincea gospodărie cu copii, plecat peste hotare este cel puțin un membru, iar două treimi din aceste gospodării revin mediului rural [7; 13]. Statisticile evidențiază că rata divorțului a început să crească după anul 2000, atingând valoarea maximă în 2004 – 4‰, iar începând cu anul 2005 numărul de divorțuri a scăzut, iar în anul 2010 rata de divorțialitate s-a stabilit la nivelul celei din 1991 – 3,2‰. În anul 2012 rata de divorțialitate a fost de 3‰ [1, p.136].

În multitudinea acțiunilor ce se cer a fi întreprinse în condițiile diversificării factorilor de risc care pot provoca dezintegrarea familiei, un rol important revine măsurilor de prevenire a acestui fenomen. În această ordine de idei, potrivit experților, este eminentă *necesitatea dezvoltării serviciilor speciale la nivel comunitar, pregătirii tinerilor pentru viața de familie prin activități educative, informarea populației cu privire la consecințele migrației asupra relațiilor conjugale și efectele acesteia asupra copiilor, dezvoltării serviciilor de consiliere familială, individuală și de grup pentru copii și soți, dar și pentru bunici în calitate de îngrijitori*. Un rol important în promovarea și diseminarea informației privitor la măsurile orientate către familie și copil experții o atribuie administrației publice locale: aceasta trebuie să contribuie la *dezvoltarea economică a localității* prin gestionarea corectă a resurselor, la *dezvoltarea infrastructurii sociale* și, cel mai important, la *dezvoltarea serviciilor comunitare pentru copii și pentru familiile cu copii*.

Exprimându-și opinia despre eficiența politicii demografice, specialiștii intervievați, în majoritate, accentuează că pentru a avea randament aceasta trebuie să fie adusă la cunoștința întregii populații. *Sursele mass-media, instituțiile educative, societatea civilă, biserica* au fost enunțate ca instituții ce trebuie să se implice în *consolidarea valorilor familiale*, iar prin mesajele sale, acestea să promoveze institutul căsătoriei bazat pe dragoste, respect reciproc, fidelitate și egalitate de gen precum și modelul familiei cu doi sau mai mulți copii. Funcționarea *principiilor egalității de gen* trebuie să fie asigurată *în toate sferele vieții: sociale, familiale, economice și politice*. Menționăm, unul din obiectivele politicii familiale este de a facilita reconcilierea vieții profesionale și a celei de familie și de a promova echitatea de gen prin îmbunătățirea oportunităților ambilor părinți de a participa la viața profesională și de a avea grijă de copiii lor. În acest sens, experții susțin importanța *creării oportunităților de petrecere a timpului liber și recreere* adecvate și accesibile pentru toți copiii și familiile acestora. Totodată, se evidențiază că politica familială trebuie să ofere o gamă largă de servicii și beneficii pentru părinții încadrați în câmpul muncii, *oferind femeilor cu copii accesul la locuri de muncă, motivând implicarea tatălui în creșterea și educarea copiilor* inclusiv prin

acordarea concediului de paternitate și a concediului pentru creșterea copilului cu prevederi speciale pentru tați.

Reflectând prin rezultatele empirice, precum și a obiectivelor enunțate în programele oficiale, se constată că o prioritate în dezvoltarea strategiilor naționale [14; 15] ce vizează ameliorarea demografică o constituie *familia*, privită ca o structură unică și de neînlocuit în pregătirea capitalului uman sănătos și capabil de a participa la dezvoltarea societății. La nivel general, se conștientizează imperativitatea implementării unui mecanism funcțional de servicii prietenoase familiei, de programe și măsuri preventive pentru reducerea vulnerabilității familiei și promovării bunăstării acesteia, dar și consolidării capacităților organizaționale și resurselor bugetare suficiente prin subvenții și servicii sociale capabile să creeze un mediu mai sigur și propice pentru creșterea și dezvoltarea copiilor.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Gagauz O. Familia contemporană între tradițional și modern. Chișinău, 2011.
2. Gagauz O., Buciuceanu-Vrabie M. Rolul parental & Rolul profesional: oportunități de echilibrare pentru femeia contemporană. Chișinău, 2011.
3. Cartea verde a populației Republicii Moldova. Chișinău, 2009.
4. Paladi Gh., Gagauz O., Penina O. Îmbătrânirea populației în Republica Moldova: consecințe economice și sociale. Chișinău, 2009.
5. Палади Г.А., Шахотько Л.П., Гагауз О.Е. Основные вызовы демографической безопасности: сходства и различия в Молдове и Беларуси. Chișinău, 2010.
6. Satul moldovenesc din perspectiva sociodemografică. Chișinău 2012.
7. Banca de date a Biroului Național de Statistică, www.statistica.md
8. Gagauz O. Copiii nasc copii. În: Buletin Populație și Dezvoltare, Chișinău, 2013, Nr.1, p.10.
9. Gagauz O. Natalitatea extraconjugală în contextul tendințelor demografice europene. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. Chișinău, 2010, nr. 2, p.87-97.
10. Doing Better for Families. OECD, 2011
11. Femei și bărbați în Republica Moldova. BNS, Chișinău, 2011.
12. Гагауз О.Е. Трудовая миграция и стабильность семьи. În: Economie și sociologie. Chișinău, 2006, nr. 2, p.105-116.
13. Бучучану-Врабие М. Трудовые мигранты из Молдавии и их дети. În: Demoscope Weekly, № 515-515, <http://demoscope.ru/weekly/2012/0515/tema01.php>
14. Programul național strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025).
15. Robilă M. Politica familială pentru Republica Moldova. Chișinău, 2010. http://www.demografie.md/files/1524_politici_familiale.pdf
16. Макдональд П. Низкая рождаемость и государство: эффективность политики. În: Низкая рождаемость в Российской Федерации: вызовы и стратегические подходы. Москва, 2006, p.27-56.